

SUMMARY

Varga, Mónika

On adversative coordination based on translations of the Bible from the 16–17th centuries: variation and change

This paper studies the variation of diverse types and interpretations of adversative coordination in the Middle Hungarian period, based on the data of parallel passages of several different Hungarian translations of the Bible from the 16–17th centuries. One of the main topics is the diffusion of corrective *de* ‘but’ (the older variant) and *hanem* ‘but rather’ (the innovative variant), arguing that the scope of the conjunction can be considered to be a constructional constraint of the change (according to data from Jordánszky Codex). Another main topic explored is the variation of *de* ‘but’ and the adversative use of *és* ‘and’, shedding light on the tendencies of the usage of the era. The analysis shows that counter-expectational use of contrast is expressed in a direct way (with *de* ‘but’) in the passages of Jordánszky Codex and the Bible of Vizsoly, turning the readers’ attention immediately to the contrast, while (in the translations of János Sylvester and György Káldi) there was also a tendency of combining these clauses with *és* ‘and’, showing the ambiguous nature of the relations, thus involving a proffered interpretation.

Keywords: adversative coordination, variation, diffusion, change, translations of the Bible, Middle Hungarian Period.

Pragmatika és pszicholingvisztika összekapcsolódásának változatai¹

A pszichopragmatika az utóbbi fél évszázad során kétszer született meg. Ha a pragmatika tág, Morris- (1975; róla l. Nagy 2005) féle felfogásából indulunk ki, amely szerint a pragmatika a jelek és a használók viszonya, akkor elvont szinten minden pszicholingvisztika valójában pragmatika. A „pszichopragmatika” azonban szűkebben értelmezte ezt a viszonyt. A nyelv használati kereteinek értelmezését a pszichológiai kutatás adatigényeihez próbálta kapcsolni. Kezdetben individualisztikus keretet használt. Elsősorban arra volt kíváncsi, hogy a használók mint egyének reprezentációiban hogyan jelennek meg a jelek szintaxisán és szemantikáján túlmutató mozzanatok, hogyan egészíti ki a kontextus leképezése és a külvilág ismerete a feldolgozást. Az újabb szakaszban ez az illesztés is társas fordulatot vett: az elsődleges kérdéssé az vált, hogy hogyan képezik le a beszélők a partnerek tudásait, és ez hogyan befolyásolja nyelvi tevékenységüket (Reboul–Moeschler 2006). Hasonló változás nemcsak a pszichopragmatikában, hanem a nyelvészeti pragmatikában is végbement. Tátrai Szilárd (2011, 2013) magyarul is jól összefoglalja ezt a váltást.

¹ Ez a dolgozat 3 előadáson alapul. Az elsőt a Pannon Egyetem Pszicholingvisztikai Nyári Egyetemén, 2018. június 10-én tartottam angolul, a másodikat a *Féltúton* című doktorandusz-konferencián az ELTE BTK-n, 2018. október 11-én magyarul, a harmadik változatot pedig a X. DUCOG konferencián bemutatott poszterem képviseli, 2018. május 15-éről. Köszönöm Forgács Bálint (ELTE) és Schnell Zsuzsa (PTE) kommentárjait a kéziratához.

1. Az 1970-es évek nyelvtani alapú pszichopragmatikája

Ennek a felfogásnak a szemlélete mondat alapú, hozzáállása pedig elemző. Kísérleti helyzetekben a vizsgálati személynek adott feladatok többnyire azonosítási, igazolási feladatok voltak, és a megfeleltetést a világ és a tudás között keresték. Olyan kérdéseket feszegettek, hogy milyen viszony van a lexikai és az enciklopédikus tudás között? Milyen tudástípusok játszanak szerepet a nyelvtan mellett a megértésben? Herriot (1969) már igen korán szintaxis-, szemantika- és pragmatika-központú felfogásokról beszél már a szenvedő mondatok megértése kapcsán is.

Amint Herbert és Eve Clark (1977) klasszikus tankönyve megfogalmazta, ebben az egyéni-központú és mondatcentrikus korszakban három felfogás fogalmazódott meg a megértésről és ebben a tudások szerepéről.

- A) **Formaalapú felfogás.** A szenvedő mondat például nehezebb, mint a cselekvő, mert formailag bonyolultabb.
- B) **Tartalomalapú felfogás.** *A fiú olvassa a könyvet* mondat megértése során elegendő a szótári elemek azonosítása, ezek között egyetlen viszony lehetséges, csak a *fiú* végezheti az *olvasást*.
- C) **Interakciós modellek.** A tudás és a formai elemzés együtt dolgoznak.

Az 1. táblázat mutat példákat arra, hogyan törekedett ez a felfogás a megértésbe belejátszó tudástípusok osztályozására.

1. táblázat. Specifikus és kategorikus tudástípusok, amelyeknek „pragmatikus szerepük van” a feldolgozásban (Pléh 2000b)

Általánosság	Világismeret	Nyelvi alapúak
Specifikus	Duna → kék	Duna → folyó
Kategorikus	Kutya → szőre kihullik	Az autók közlekedési eszközök

Számos hatásosztályozás született a korban, amelyek mindegyikének érvényességére számos reakcióidő és tévesztési adat állt rendelkezésre (lásd Pléh 2000a és a Pléh–Győri 1998 szerkesztette kötet összefoglalóit).

Kategorikus információ hatása. Például a mondat alanya elvárás szerint élő.

Egyedi információ hatása. Például a *veréb* mint referens ismerete bizonyos kijelentéseket elővételez: *szürke, kicsi, városi*.

A kontextushatásokat is osztályoztuk ekkoriban. **A tárgyi kontextus segíti a megértést.** Például Budapest földrajza segít egy olyan mondat megértésében, hogy *A Lánchídtól még lefelé kell menni, míg meg nem látod a Gellért-szobrot*. A diskurzushatások is elsősorban mint kontextusok jelentek meg ebben a korban, míg a mai felfogásban a hangsúly azon lesz, hogy ami korábban elhangzott, az irányítja a megértést, mert modelleket alakít ki a partnerekben egymás tudásairól is.

Alapvető kérdése volt ennek a szakasznak a „pszichopragmatikában”, akárcsak a feldolgozási pszicholingvisztika egészében, **a kétértelműség kezelése**. A moduláris felfogások a nyelvfeldolgozást mint alapvetően kétértelmű megoldásokra vezető

rendszerint mutatták be, ahol a kontextus és a pragmatika csak egy második lépésben, az értelmezések leszűkítését segíti. Először ostobák vagyunk, utána okosak, hirdették a moduláris felfogások, míg a tudásalapú, ebben az értelemben interakciós felfogások szerint a feldolgozás első lépéseiben is figyelembe vesszünk minden információt, eleve okosak vagyunk. Pléh és Thuma (2013) összefoglalják e vitákat.

Amikor ez a korai analitikus felfogás társas szabályokat kezelt, Austin (1962) és Searle (1969, 1970) beszédaktus-elméletéből kiindulva, ezen a téren is analitikus volt, nagyszámú szabályt tételezett fel egy-egy kicsit is átkulcsoltabb funkció megértéséhez. Egy olyan mondat, hogy *Nem akarod befogni?* értelmezése során első lépésként azt elemzi, hogy minek következtében értelmezzük felszólításnak a szándékra vonatkozó kérdést, utána pedig, hogy miért erőteljesebb a tagadással való kérdezős felszólítás stb. (Lásd erre Pléh–Radics 1980 korabeli áttekintését, valamint a Pléh–Siklaci–Terestyéni 2001 szerkesztette kötet szintén e korból származó tanulmányait.)

Emellett többnyire egy másik, párhuzamos világgént kialakult az 1970-es években egy etnográfiai alapú, egyedi megnyilatkozások elemzéséből szabályokat elvonó, másképpen esetelemzés-szerűen empirikus pragmatika is elsősorban az etnometodológia és az etnyelvészet világában Sacks és mtsai (1974), Schegloff (1978), valamint a szociolingvista Labov és Fanshel (1977, 2001) munkáiban, akik az akkori kisszámú rögzített spontán beszédek, többnyire például segélyhívások és terápiás dialógusok alapján próbáltak meg alkalmi szabályokat általánosítani. Itt is az analitikus módszer dominált. Labovék egy klinikai beszélgetésből kiemelt néhány megnyilatkozás elemzésére tucatnyi társalgási szabályt emeltek ki.

Legfontosabb törekvésük a társas cselekvés és a nyelvi információ összekapcsolása volt. Megkülönböztettek társalgásfüggő (kérdés, válasz stb.) és társalgásfüggetlen (pl. kijelentés) megnyilatkozásokat. Felfogásukban, egy kiterjesztett Austin-felfogásnak megfelelően a nyelv szerves része a társas cselekvésnek: „a társalgás nem megnyilatkozások láncolata, hanem megnyilatkozások és cselekvések hálózata, melyeket értelmezések és reakciók hálója kapcsol össze” (Labov–Fanshel 1977: 30). Kimondatlan viselkedési szabályok halmazát körvonalazták, amelyek egy része igen specifikus. Egy olyan társalgást, hogy A: *Jössz ma a bulira?* B: *A nagyhoz kell mennem*, úgy értelmezik, hogy van egy olyan társalgási metasabály, szinte mindennapi ontológia, hogy az ember nem lehet egyszerre két helyen. Az új korszak az ilyen elemzéseket mind a relevanciakereséssel oldja majd meg.

A kísérleti világ és a szocioetnovilág ekkoriban azonban alig beszélt egymással, a ritka korai érintkezésre példa a kettő között Clark és Clark (1977) tankönyve.

2. Filozófiai alapú kísérleti pragmatika

Ez a programszerűen Ira Noveck és Dan Sperber (2004) nevéhez kapcsolható felfogás a kognitív kutatás társas fordulatából indul ki. A pragmatikában nem elsősorban világ és nyelv, illetve nyelvhasználói tudás és tényleges tárgyi helyzet kapcsolatát keresi, hanem **a másik személy, a partner tudásaira vonatkozó tudásaink**

szerepét a nyelvi megértésben (Noveck 2018). A híres-neves ToM, a Theory of Mind rendszerére alapozva a gondolatolvasás és gondolattulajdonítás-alapú nyelvi feldolgozást állítják előtérbe, és ezzel a partnerek közötti megfelelést és kevésbé a nyelv és a világ megfelelését. Jellemzőbb lesz ebben a megközelítésben a holisztikus megoldás. Néhány alapszabályból indulnak ki a nyelv társas beágyazását tekintve. Paul Grice (1975, 1989) 4 elvét Sperber és Wilson (2004; Wilson–Sperber 2012) majd egyenesen egyetlen elvvé kovácsolják össze, a relevancia elvére szűkítik. A megközelítés alapvető kérdése a mások gondolatainak leképezése, és a világ leképezésével is elsősorban a következtetésekkel kapcsolatosan foglalkoznak. Alapvető kérdése már nem a kétértelműség, hanem a metafora, az ironia és a vicc, a különböző átkódolások. A statikus megfelelés helyett mindenütt aktusokat keresnek, és integrálva képviselik a kísérleti módszert és a szociális megközelítést. Kiinduló gondolatuk, hogy mi mindig erőfeszítésekkel hidaljuk át a réseket, felépítjük a relevanciát, ha az hiányzik. A teljes képhez hozzátartozik, hogy az előző korszakban a túlzott grammatizálás ellen küzdve már ilyen hajlékony értelmezési keretet hirdetett „Erving Goffman (1976/1981), az amerikai értelmező szociológia úttörője is. Szerinte a hasonló áthidalási jelenségeket nem merev, rögzített és egyedi mintázatokra alkalmazott szabályok, hanem a résztvevők állandó értelmezési erőfeszítése magyarázná” (Pléh 2012: 168). A két szakasz közt 3 alapvető váltás lesz jellemző.

- 1. Tudáshatás.** Világ ismerete versus mások ismerete. A 40 évvel ezelőtti pszicholingvista kutatót a pragmatikában az érdekli, hogy milyen utóértelmezések, illetve milyen rövidre zárások vannak a mondatmegértés során, hogy a tudás rövidre zárja-e a nyelvtani elemzést, vagy annak eredményeit szűri-e? A mai kutatót viszont az érdekli, hogy a másoknak való gondolattulajdonítás révén, hogyan értünk meg olyan mondatokat, hogy *Feri nem tudja, hogy Mari nem látta, hogy megcsalták.*
- 2. Sokféleség – egyszerűsítés.** A klasszikus korban szabályok százaival próbáltuk értelmezni a nyelv pragmatikai sokszínűségét, ahogyan Wiliam Labov sok tucat szabállyal magyarázta az olyan egyszerű mondatok értelmezését, mint *Mikor jössz már haza?* Grice és Sperber viszont egyre kevesebb szabályt használ, végül csupán egyetlen eljárást, a relevanciakeresést. Minden folyamatot a relevancia megsértése miatt fellépő következtetési lépések következményeként értelmeznék.
- 3. A pragmatika szűkítő és gazdagító felfogása.** A klasszikus felfogásban a pragmatika bonyolult folyamatok segítségével, hogy Szépe György kedvenc példáját idézzem, a *Török követ* mondat sokféle lehetséges értelmezését redukálja és leszűkíti. Az új elképzelésben viszont a pragmatika lényeges mozzanata, hogy hozzátesz a reprezentációhoz, az inferenciák, a kontextuális kiterjesztés mindig gazdagítja az értelmezést.

3. A nyelvtani indíttatású pszichopragmatika jellegzetes kutatásai

A tudás kérdése a mondatértelmezésben kétfeléképpen jelenik meg ebben a korban, de mindkettő az igazság körül forog. Az egyik a mondatok összevetése egyszerű képi helyzetekkel, ahogy azt Clark és Chase (1972) bevezették.

A csillag nem a kereszt felett van.

*

+

A korszak egész szemléletének megfelelően a szerzők egy részletes folyamatábrát mutatnak be. A reakcióidők és a hibák elemzése alapján a két reprezentáció lépésenkénti összevetését tételezik fel, lényegében az egyszerű képeket is kijelentésekké alakítva át. „Az emberek az összehasonlítandó mondatot és képet közös absztrakt reprezentációvá kell átalakítsák és ezután részenként összevetik a két reprezentációt. [...] Az egyes szakaszok igényelte idő összeadódik [és ...] az igazságérték kiinduló állapota **igaz**” (Clark–Chase 1974: 514).

A másik jellegzetes példa az az összevetési helyzet mentálisan tárolt tudások és aktuális mondatok igazságának összevetése. Ilyen az, amikor a feladat annak eldöntése, hogy igaz-e: *A 2 nem páratlan szám*. Ezek a vizsgálatok általában kimutatják, hogy az igazság és a tagadás között sajátos interakció van, a tagadó igaz mondat a legnehezebb, mivel igaz értékből indulunk ki, és állító mondatokból. A magyarban a *páratlan* fosztóképzője és a tagadás között újabb kölcsönhatás lép fel, ezért a fenti mondat különösen lassan értékelődik ki (Bernáth 1988). A pragmatika pszicholingvisztikai mérgelésének első szakaszában a pragmatika leszűkítő értelmezésének jellegzetes példája a **kétértelműség feloldásának** kísérleti vizsgálata. Számos kutatás vizsgálta a mondattani kétértelműség megjelenését és hatását az olvasási időkre vagy a mondat-világ megfeleltetési idejére. Képzeljük el képek kiválasztását olyan mondatok értelmezésénél, mint *Józsi látta a rendőrt a távcsővel* versus *Józsi látta a rendőrt a puskával*. Hogyan befolyásolja itt az értelmezést az a pragmatikai tudás, hogy míg a távcső lehet a rendőrnél is, de Józsinál is, a puska viszont, azért nem lehet a nézőnél, mert a puskával nem lehet nézni. Vajon milyen tényezők szólnak itt bele az értelmezés rövidre zárásába? Ilyen típusú mondatolvasási és képválasztási kísérletek szerepeltek érvként a pragmatikától és kontextustól független mondattani feldolgozás mellett (Ferreira–Clifton 1986; Fekete–Pléh 2011).

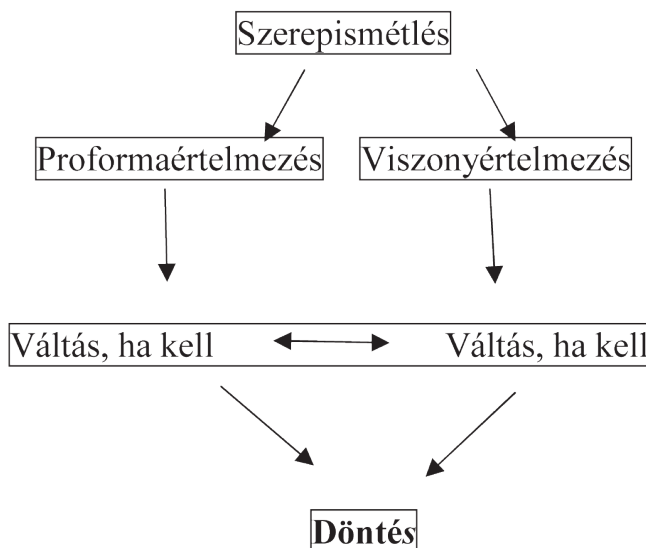
Gergely Györggyel és Thuma Orsolyával számos kutatást végeztünk a kétértelműségről, felhasználva a magyar nyelv gazdag alakтанát. A kísérletek azt mutatták ki, hogy valóban kétciklusú értelmezés van a magyar nyelvben olyan mondatok esetében, mint *A labdát ballal **dobom***, illetve *A zenekarban ott van a **dobom***. A *dobom* formának mind az igei, mind a főnévi értelme jelen van az értelmezés néhány száz milliszekundumos első szakaszában, azután a nyelvtani (az első mondatban kell egy ige, a másodikban egy főnév a mondat végén) és a pragmatikai hatás (zenekarban hangszerek vannak) fogja rövidre zárni, hogy most a *dobom* alaknak éppen melyik értelme érvényesül (Gergely–Pléh 1995). Pontosabb kutatások azt is feltárták, hogy

van itt egy szófaji aszimmetria: a gyakoribb főnévi jelentés mindig jelen van, akkor is, amikor nincsen szükség rá, de az igei jelentés csak akkor aktiválódik, ha szükség van rá. Vagyis maga a pragmatika használata érzékeny a szófajra és így a nyelvtanra is (Pléh–Thuma 2013).

A szintaxis kérdéseiből kiindulva kerestünk pragmatikai hatásokat a magyar anaforaértelmezésben is. A visszautalások kezelésében is rámutattunk a pragmatikai vonások jelentőségére. Pléh Csaba és Radics Katalin (1976) kiinduló „szövegszintaktikai” modelljében a visszautalások során az alanyváltás jele a mutató névmás használata olyan egyszerű mondatoksorokban, mint *A rendőr meglátta a kalauzt. Az odament hozzá, és megcsókolta.* A mutató névmás használata azt jelzi, hogy alany-, illetve mondatotpik- (É. Kiss 1978) váltás van. Ezt alátámasztják a mondatolvasási és hangfelismerési mutatókat használó kísérletek eredményei is. Nemcsak a nyelvtanító, hanem a mindennapi beszélő is ezt a modellt követi tehát. Zéró utalásnál mindenkinek azonos marad a nyelvtani szerepe az utána következő mondatban is; mutató névmás esetén viszont megfordulnak a szerepek (Pléh 1981).

Ennek első pragmatikai finomítása, hogy ugyanakkor az előzmény és a rákövetkező mondat állítmányainak a viszonyát is kezeljük. Az 1. ábra mutatja a kiinduló feldolgozási modellt, amelyben versengések lehetnek, például az előzményige szemantikája miatt, amelyet praktikus/pragmatikus/tudásalapú megoldások bírálnak felül, mint az alábbi példában. A plauzibilisebb értelmezés győz, de lelassul az olvasás, éppen a kikényszerített felülbírálata miatt (Pléh–MacWhinney 1987).

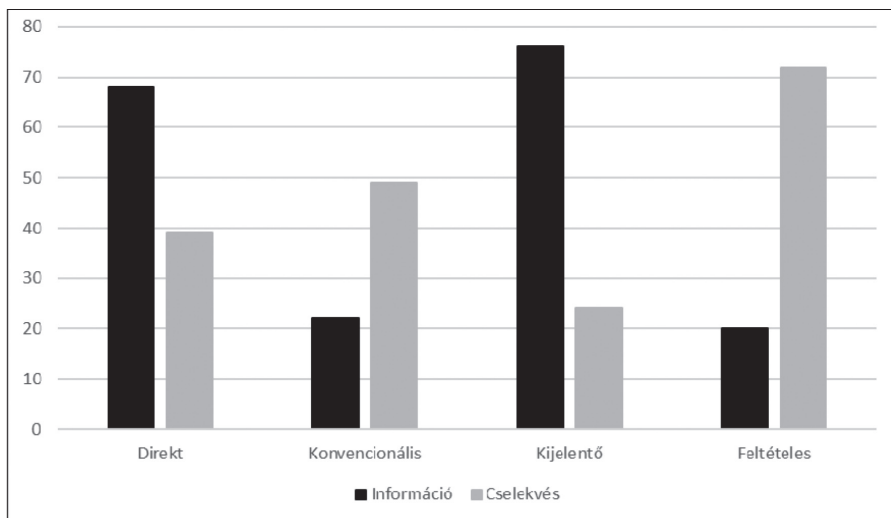
János szabadkozott Ferinek, mert az elfelejtette feladni a levelet.

1. ábra. Az anaforaértelmezés formai és tartalmi tényezőinek feldolgozási modellje

További pragmatikai hatások mutathatók ki, mikor több lehetséges előzmény van. Mi történik, ha a következő mondatokat nézzük? *Józsi meglátta Ferit Marinánál. Az mosolyogni kezdett.* Ilyenkor a mutató névmás uralkodóan a központibb, nem alanyi vonzat, a *Ferit* koreferense. Szemantikai/pragmatikai tényezők azonban felülbírállhatják ezt az értelmezést. *A fiú meglátta a lányt a kutyával. Az ugatni kezdett.* Vajon ki kezdett ugatni, a *lány* vagy a *kutya*? Nyilván a tudásvárásunk, miszerint nem a lányok ugatnak, hanem a kutyák, elősegíti az értelmezés rövidre zárását. Olyan esetben, amikor olyan mondatokat vizsgálunk, hogy *A lány látta, hogy az építész a rendőrrel beszélget. Az elkérte a személyijét,* megint csak a tudásalapú elvárás révén nem az előző mondatban aktívabb építész, hanem a rendőr lesz az, aki elkéri a személyi igazolványt, mert tudásunk szerint a rendőr szokott igazoltatni. Ugyanakkor a tudásalapú átértelmezés erőfeszítést igényel, és lelassítja a feldolgozást (Pléh 1984).

Ebben a korszakban a használati-cselekvési oldal jellegzetes nagy adatszámokból induló megközelítése a **kérdőíves módszerekkel végzett empirikus beszédaktus-vizsgálat volt**. Ne feledjük, akkoriban még sem az akusztikus anyag könnyed digitalizációja, sem a nagy digitizált korpuszok használata nem állt rendelkezésre. Blum-Kulka és Olhstain (1984) próbálták így igazolni a cselekvésértés váltakozását a feltételezett kommunikációs helyzet függvényében. A 2. ábra egy ilyen kérdőíves vizsgálatból mutat adatpéldákat.

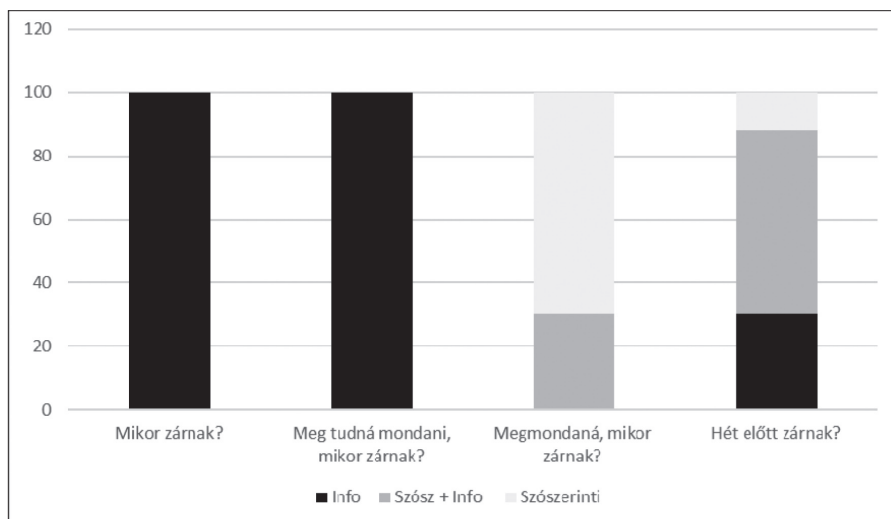
2. ábra. A cselekvés és az információkérés hatása a közvetettségre (Csató-Pléh 1987)

A párbeszéd-kiegészítési kérdőív tanúsága szerint cselekvéskéréseknél (pl. az ajtó becsukása) több a konvencionális udvariaskodás és a feltételes mód, mint az információkérésnél. Az ábra azt mutatja, hogy ha cselekvést kérünk, például: *Be tudnád csukni az ablakot?* mondattal, akkor sokkal több közvettség figyelhető meg, mint ha információkat kérünk, például: *Mondd már meg, hány óra van.* Ez azt jelenti,

hogy viszonylag rugalmas rendszerrel élünk, amikor a cselekvést pragmatikailag értelmezzük.

Bár ebben a korszakban a közvetett módszerek uralkodtak, időnként azért a valós életben is vizsgáltak kérdéseket. Herbert Clark (1979) azt vizsgálta, hogy hogyan reagálnak a boltosok egy boltba betelefonálási helyzetben különböző indirekt kérdésekre: *Nyitva vannak 6 után? Megkérdezhetem, hogy van-e hideg fehér bor?* A 3. ábra azt mutatja, hogy információkéréseknél ritkán reagálunk a kérdésre szó szerint.

3. ábra. Reagálás közvetett információkérésekre valós bolti helyzetekben (Clark 1979)

Általában úgy jellemeztük ezt a korszakot, mint ahol a világ-nyelv megfelelés az elsődleges pragmatikai keret a pszicholingvisták számára. Ezzel együtt már ebben a korai szakaszban is Clark és Clark (1977) valamint Clark és Haviland (1977) úgynevezett ADOTT-ÚJ stratégiai elvébe belecsempésződik a későbbi kutatásban olyan nagy szerepet játszó gondolatulajdonítás. Az ADOTT információ inkább hallgató-, az ÚJ információ beszélőközpontú. Clarkék felfogása szerint, a megértés során a hallgató igyekszik azonosítani, hogy mit tekint a beszélő ADOTT információnak. Ennek során közös előzményeket alakítanak ki, amelynek támpontjai a határozott névelő használata, a szórend és az előfeltevések használata. Hogyan azonosítja a hallgató a beszélő kiemelte új információt? Ennek fontos támpontjai szintén a szórend, a nyomaték, a magyarban az igekötő helye és így tovább. Clark és Haviland (1977: 35) szerződés elve szerint „[a] beszélő legjobb tudása szerint, megnyilatkozásai szerkezetét összehangolja azzal, mit is **tud a hallgató mentális világáról**. Adott információként mutatja be azt, amit szerinte a **hallgató már tud**, s azt mutatja be új információként, amit a **hallgató nem tud**. A hallgató egyetért azzal, hogy ezt az elvet követik.”

Valójában az ő értelmezésükben ez az ADOTT-ÚJ stratégia Grice elveinek kiegészítése, de elsősorban a partner munkamélekeztetere vonatkoztatva. A partnernél

pedig ez az elv, a későbbi relevanciaelvet mintegy megelőzve, a főnévi csoportok előzményeinek aktív keresését irányítja.

Az ADOTT-ÚJ stratégia, azonnali, menet közbeni alkalmazására klasszikus példa Hornby (1974) kísérlete, kép-mondat összevetésről, ahol a mondat előzte meg a képet, és mintegy irányította, hogy a rövid időre felvillanó képen mire is néz a személy. A valóságos képen egy fiú simogatja a kutyát. Ha a kiinduló mondat az volt *It's the boy who is petting the cat*, 72% volt a téves azonosítás volt. Ugyanis itt az ADOTT információ helyes, és a személyek csak ezt ellenőrzik. Ha viszont a mondatban az ADOTT információ téves, *It's the girl who is petting the dog*, a hibázás lecsökkent 39%-ra.

Haviland és Clark (1974) ennek a stratégiának az antecedenskereső aktív jellegét úgy is kimutatták, hogy ugyanannak a mondatnak az olvasása lelassul, ha ehhez az antecedensnek meg kell teremtenünk. *A sör meleg volt* mondat olvasása b) esetben ezért lelassul.

- a) *Feri sört vett ki a csomagtartóból. A sör meleg volt.*
- b) *Feri uzsonnáskosarat vett ki a csomagtartóból. A sör meleg volt.*

Ez már majdnem olyan, mint a következő korszakban a hiányzó relevancia megteremtése lesz.

4. Az új kísérleti pragmatika az ezredfordulón

A megújult gondolatmenetnek két központi jellemzője van. A kommunikatív aktusokat logikai rendszerbe illeszti, és kiindulása a koherenciateremtéssel kapcsolatos logikai javaslatok pragmatikai értelmezése. Ennek során már túllép a gondolatkísérleteken. Nem egyszerűen azt vizsgálja, hogy intuitíven milyen eltérések vannak a következő mondatokban, mint *Feri és Mari összeházasodott, és gyerekük született*, illetve *Ferinek és Marinak gyereke született, és összeházasodtak*, hanem laboratóriumi helyzetekben próbálják az értelmezéseket elemezni. Eközben a korábbinál sokkal finomabb módszereket használnak. Egész szövegek olvasási ideje és a képválasztás reakcióideje helyett olvasás vagy képnézés közbeni szemmozgásokat elemeznek például. Elméleti tekintetben mások gondolatainak és szándékainak leképezésére alapozzák a kísérleti kutatásokat, jól megtervezett interakciós helyzetekben. Sokszor a korpuszból, a nyelvi anyagból kiindulva hoznak létre szövegeket, és a vizsgálatokban többnyire érzékeny mércéket, például szemkövetést alkalmaznak. Néhány alapelvből indulnak ki, amelyeknek legkidolgozottabb formája Dan Sperber és Deirdre Wilson (2004) relevanciaelmélete.

Sperber és Wilson nem egyszerűen azt javasolja, hogy Grice (1975, 1989) teljes maximarendszerét, az együttműködési elvvel együtt, helyettesítsük **a relevancia (az összefüggés) maximájával**. Kifinomult mechanizmust dolgoztak ki, ahol a relevancia fogalma szorosan kapcsolódik az informatív és kommunikatív szándék, de még inkább a rámutató-következtetési kommunikáció fogalmához. A relevancia-gondolatmenet szerint minden megnyilatkozás saját relevanciájának elvárását váltja ki a hallgatóból.

- a) **A kognitív relevancia elve:** igyekszünk a releváns információt feldolgozni és közvetíteni, és figyelembe vesszük partnerünk éppen fennálló szükségleteit, figyelmét stb.
- b) **A kommunikációs elv:** minden megnyilatkozásunk kulcsot hordoz saját relevanciájára.

Minél nagyobb a bemenet feldolgozásának kognitív hatása, annál relevánsabb a befogadó számára a bemenet. Ugyanakkor minél nagyobb erőfeszítésre van szükség a relevancia megteremtéséhez, annál kevésbé volt releváns a bemenet a személy számára.

Mint Sperber (2007) összefoglalja az egymáshoz rendelt lépéseket feldolgozási tekintetben:

1. A megnyilatkozás által kifejezett kijelentés a szűken vett relevanciamezőbe tartozik.
2. A kijelentés sem nem túl informatív, sem nem alulinformál: maximális relevanciájú.
3. A kijelentés nyelvileg meghatározott következményeinek fókuszrangja megfelel relevanciamértéküknek.

A relevanciaelvű feldolgozás lépései Sperber szerint:

- a) Kövesd a legkisebb erőfeszítés elvét, a leghozzáférhetőbből kiindulva próbáld ki referenskereséssel, egyértelműsítéssel, implikaturákkal.
- b) Állj le, ha megnyugtató relevanciát találtál.

Ira Noveck (2018) egy évtizednyi kutatást foglal össze új könyvében, amelyek végig a logikai modelleket és Sperberék relevanciaelméletét használják kísérleti inspirációként és értelmező keretként. Egy jellegzetes példa, amely már a klasszikus nyelvészeti indítású pszichopragmatikában is megjelent, a **kvantorok kezelése**. Már Chomsky (1965) számára is gond volt, hogyan kezelje a mögöttes szemantikai szerkezet azonosságának feltevése mellett a kvantifikált cselekvő és szenvedő mondatok eltérő értelmezését: *Minden férfi ismer néhány nőt. Néhány nőt minden férfi ismer*. Akkoriban a szintaxis, szemantika és pragmatika viszonyának tesztelési területévé vált ez a pszicholingvisztikában is (Herriot 1969). Azóta természetesen magán a nyelvészetben belül is középponti kérdéssé vált, hogy hogyan függ a kvantorok hatóköre különböző nyelvekben a fókuszba emeléstől és hasonló szintaktikai tényezőktől (összefoglalóan Szabolcsi 2012; É. Kiss–Zétényi 2018). Mára a kvantifikáció vizsgálata, amit bizonyos helyzetekben az új pszichopragmatika a skaláris implikáció kérdésének nevez, központi mozzanattá vált a pszicholingvisztikában is. Számos szellemes kép-mondat illesztési eljárás vizsgálja olyan mondatok értelmezését, mint *Néhány elefántnál van labda* vagy *Minden lánynak négy füzetete van* (a módszerekre lásd É. Kiss–Geröcs–Zétényi 2013; É. Kiss–Zétényi 2018). A pszicholingvisztikai kutatásoknak számos, a nyelvészet számára is releváns eredménye van (a fő össze-

tevők és a bővítmények szórendi szerepe, a kvantorkifejezések és az egzisztenciális mondatok – *Vannak elefántok, akiknél van labda*). A fejlődéslélektan és a logika-pragmatika viszony tekintetében a kutatások egyik sok újat jelentő eredménye, hogy óvodás gyerekek logikusabbak, mint a nagyobbak és a felnőttek. A kisgyerekek számára *néhány* úgy is értelmezhető, hogy *mind*, miként a klasszikus logika is hirdeti, míg mi felnőttek azt gondoljuk, hogy jó oka kell, hogy legyen a *néhány* használatának, ha a *néhány* kvantort használjuk, akkor a predikátum feltehetően nem lehet minden szubjektumra igaz. Schnell (2016; megjelenés alatt) kutatási eredményei a társalgási maximasértések felismerésének kognitív és fejlődési vonatkozásairól megerősítik, hogy a kvantorok elsajátítása, valamint komplex társas szituációban való intuitív használata a nyelvelsajátítás kései szakaszára tehető, és a társalgást vezérlő irányelvek megértésében, illetve betartásában is az egyik legkésőbbi időpontban stabilizálódik. Óvodás korcsoporttal végzett vizsgálataiban kimutatta, hogy az összes maxima közül a mennyiségmaxima megsértésének felismerését és használatának helyi vezérlését érintő feladatok bizonyultak a legnehezebbnek. Ez a kvantorok produktívitasában jellemző egyetemes jelenséget támasztja alá: úgy tűnik, a gyerekek óvodás életkorban egyes társalgási maximákról többet tudnak, mint a többiről, és a kvantorok használatának finomodásában, illetve stabilizálódásában kulcsfontosságú a szociális tapasztalat, valamint az életkor növekedésével az intézményes oktatásban történő számfogalom alakulása. A korai iskolai évek a mennyiségi fogalmak és mentális műveletek eltérő megvalósulási módzatainak terepét adják, amely finomítja a gyerekek absztrakt gondolkodását, és ez számos kognitív területen gazdagítja az informatív és a mennyiségi fogalmak használatának a kompetenciáját (Schnell 2015).

Noveck szerint a fejlődés gazdagodás, „egy minimálisan kielégítő értelmezéstől egy gazdagabb és finomabb értelmezés felé halad [...] a szemantikai (nyelvileg kódolt olvasattól) a pragmatikailag gazdagított felé” (Noveck 2018: 89, 91). A kisgyerekek olyanok, mint az analitikus nyelvfilozófusok, míg a felnőttek inkább a „köznap nyelv” (ordinary language) filozófusai. Izgalmas kérdés, hogy ennek vajon az-e az oka, hogy a felnőttek áttérnek a pragmatikai-kommunikációs-relevanciaalapú értelmezésre, vagy náluk rendelkezésre áll mind a szigorúan szemantikai, mind a pragmatikai értelmezés?

Ez a szemantika → pragmatika fejlődési sorrend nem mindenben érvényesül. Gondoljunk csak babák prototársalgásaira, a társalgási szabályokat és szóátadási mintákat követő gügyögéspárbeszédre vagy az egyévesek holofrázisaira, mondatértékű egyszavas megnyilatkozásaira: „abda!” : „kérem a labdát!” Valójában előbb használják pragmatikai, mint szemantikai értelemben, intuitív módon, mint azt már egy nemzedékkel ezelőtt hirdették esettanulmányok alapján Bates, Camaioni és Volterra (1975). Az új pszichopragmatika egyik további nagy témája a Ha → Akkor következtetések vizsgálata. *Ha a hal piros, akkor csikos. A hal csikos.* Itt a gyerekek a pragmatikus kétirányú azonosságtól (*piros = csikos*) jutnak el fokozatosan a logikai műveletig. A két helyzet, a kvantorok és a szillogizmusok fejlődésének eltérése mögött van egy érdekes pszichológiai eltérés, amely a fejlődési mintát magyarázhatja. A *néhány* és általában a kvantorok értelmezése a tudatelmélethez kapcsolódik (miért is mondta, hogy *néhány*, miért nem *mind*?), míg a Ha → Akkor logikai

következtetés a két premissza fejbent tartásához, a munkaemlékezethez kapcsolódik (Noveck 2018).

Az új pszichopragmatika központi kérdése a metafora és az irónia kezelése. Ezek olyan átkulcsolások, amelyek közvetlenül érintik a tudatelméletet. Iróniánál például egyszerre kell, hogy érvényesüljön a szó szerinti jelentés és annak valamilyen kiforgatása, így itt a tudatelmélet fontos szerepet játszik – bár a metaforák esetében ez továbbra is nyitott kérdés (Bohrn–Altmann–Jacobs 2012). Bohr, Altmann és Jacobs (2012) metaelemzése szerint, amely viselkedéses és képalkotó adatokra is kiterjed, úgy tűnik, hogy csak az irónia van átfedésben a ToM-mal, a metafora nem.

A metaforát illetően az új pszichopragmatika keretében, mint Forgács Bálint (2013) saját kutatásai és az irodalom alapján bemutatja, világosabban látjuk, hogy milyen eltérések vannak konvencionális és újító metaforák agyi feldolgozása között. Korábban a metaforafeldolgozást (összefoglalóan Coulson–Van Petten 2007) és a pragmatikai funkciókat is a jobb agyféltekével kapcsolták össze (Pléh 2000b; Van Lancker Sidtis 2006). Ezek a gondolatmenetek javarészt agysérültek megfigyeléséből származnak. Jól kontrollált körülmények között azonban még az újszerű metaforák esetében sem sikerült jobb féltekéi hatásokat kimutatni (Forgács–Lukács–Pléh 2014; Forgács et al. 2012). Az eredmények alapján a konvencionálisak kisebb (relevancia) erőfeszítést igényelnek, mint az újszerűek.

Schnell Zsuzsa (2016) és munkatársai azt elemezték, hogy a gondolatolvasási (mentalizációs) képesség és a pragmatikai értelmezés óvodáskorú gyerekeknél hogyan alakul. A szokatlan metaforák (*A tanár az iskola pástorkutyája*) megértése nagyon nehéz, de nehéz a gondolati implikációk megértése is olyan helyzetekben, ahol a gyerekeknek még nincsen nagy gondolatolvasói képessége (*Józi megfenyegette Ferit. Az visszafeleselt.*)

Schnell és munkatársai rámutattak az egyes pragmatikai vetületekhez szükséges mentális, társas-kognitív interpretációs erőfeszítés mértékére, és kimutatták a mentalizáció eltérő fokozatainak a szintjeit (mások mentális állapotának reprezentációja → tulajdonítása → alkalmazása) és az ezeknek megfelelő mentális komplexitású pragmatikai vetület kognitív fejlődési együttjárását, másrészt megerősítették a Grice-tól jól ismert kooperatív alapelvnek megfelelően az egymás folyamatos monitorozásának, az elmeolvasásnak a fontosságát a sikeres gördülékeny társalgásban (4. ábra).

4. ábra. A pragmatikai kompetencia kibontakozásának társas-kognitív kontinuumja Schnell et al. nyomán (Schnell 2012, 2016, Schnell megjelenés alatt)

Ennek kognitív vonatkozásait, óvodáskor végére tehető stabilizálódását és fejlődési lépéseit vizsgálva betekintést adnak a fejlődés pragmatikai folyamatába: e komplex, humánspecifikus, kódalapú nyelvi kommunikáció kibontakozásába és a társas nyelvhasználat kognitív mentális feltételeibe.

A humorértés és a mentalizáció kapcsolatát tekintve nemcsak előre gyártott viccek értelmezését tanulmányozták, hanem a spontán humor vizsgálatával lehetővé tették, hogy rálássunk a humorértés interaktív, esszenciális társas-kognitív és személyközi mozzanataira. Schnell Zsuzsa és kutatótársainak a fejlődéspragmatika terén végzett vizsgálataiból született neurotipikus eredmények referenciapontként szolgálhatnak további értékes kutatásokhoz a gyógypedagógiai és atipikus fejlődési helyzetekben a pragmatikai kompetencia kutatásához és kibontakozásának, útjainak a megértéséhez, valamint az ehhez szükséges differenciáldiagnosztikai tesztek létrehozásához. Ezzel olyan populációk vizsgálata valósulhat meg, ahol a nyelv és a mentalizációs, elmeolvasó képesség zavart fejlődése mutatkozik (Pléh 2000b). A kutatási eredmények révén rálátást nyerhetünk arra, hogy milyen módon valósul meg a nyelv és az elmeolvasó képesség elsajátítása, kibontakozása, mi e folyamat viszonya a klinikai tünetekkel, és így rálátást nyerhetünk a szindróma oki hátterére, amely a terápiás fejlesztés irányát adhatja.

A pécsi kutatócsoport másik kutatási területe a neuropragmatika, amelyben a Pécsi Tudományegyetem pszichiátriai és pragmatikai kutatásainak keretében a pragmatikai kompetencia neurokognitív kérdéseit vizsgálták: skizofréniával élők pragmatikai képességeit tanulmányozták. A fejlődési vizsgálatsorozattal párhuzamban az összes pragmatikai vetületet megvizsgálva a (konvencionális és nem konvencionális) metaforák, irónia, humor és társalgási maximasértés felismerését és ennek az atipikus elmeolvasó képességet érintő vonatkozásait. Schnell és munkatársai (Schnell et al. 2016; Varga et al. 2013, 2014, 2016) neuropragmatikai vizsgálódásaik során betekintést nyújtanak a betegek mentalizációs és pragmatikai készségeibe, amelyek feltérképezésével teljesebb képet kaphatunk a szociális kognitív funkciókról. E készségek különböző terápiákkal fejleszthetők, és így a betegek szociális kogníciója, munkaképessége, életminősége javítható. A szerzők rámutattak, hogy a beszélő mentális állapotát explicitté tevő felszíni jegyek beépítése nagyban könnyíti a sikeres értelmezést a pragmatikai értelmezéshez szükséges holisztikus, kontextusfüggő, integratív jelentéskonstrukcióban. Így e neuropragmatikai, neurokognitív vizsgálódások a terápiás alkalmazás lehetőségét, az alkalmazott pszichopragmatikai eredmények beépítése akár a páciensek reintegrációját is segítheti (Pléh 2000b; Schnell et al. 2016; Schnell–Herold–Tényi–Varga megjelenés alatt).

5. Merre tovább?

Noveck és Reboul (2008) felvetik, hogy a jövő feladatai ebben a kísérleti pragmatikában majd ahhoz kapcsolódnak, hogy hogyan lehet leírni a nyelvvel kapcsolatos elvárásokat. Milyen a pragmatika szerepe az egyértelműségben, például olyan mondatok feldolgozásban, mint *Minden ló nem ugrott át a kerítésen*. Milyen a nyelv előtti gondolatolvasási készség szerepe a nyelvi folyamatok kialakulásában és pragmatikai gazdagodásában?

Nagy kérdés mindebben, hogy hová lett a korábbi korszakból a tudás problémája és a nyelv és a mentális világ közötti kapcsolat? Vajon a logika vagy a retorika az elsődleges a pragmatikában? Valamint hogy tényleg jól járunk-e, ha mindent egyetlen elvre, a relevancia elvére akarunk visszavezetni.

A gazdagítás és a korlátozás mint két pragmatikai művelet valójában nem zárják ki egymást. Lehetséges, hogy a pragmatika egyszerre gyorsít, ez a korlátozó szerepe, és egyszerre kontextualizál, ez pedig a gazdagító szerepe. Valószínűleg arra is szükség van, hogy a logikai modellt az interakciós tapasztalatokkal összekapcsolva próbáljuk fejleszteni laboratóriumi kutatásainkat, és valahogyan visszahelyezzük a világismeretet a ToM uralta modern pragmatikába.

Mercier és Sperber (2017) a relevanciaelmélet radikális filozófiai és kommunikációelméleti következményeit is levonják. A két francia kognitív tudós és kommunikációs antropológus felfogása három tekintetben provokatív, amikor szembe megy a bevett fővonallal. Azt hirdetik, hogy az értelem (**reason**) és a következtetés fő formája, a „**reasoning**” alapvetően nem a magányos elme eszköze, hanem társas megoldásként az érvelés eszköze. Szakítanak azzal a leghatásosabban Kahnemann (2013) kettős elméletében kifejtett felfogással is, amely szerint az intuíció és a következtetés szemben állnának egymással. Sperberék felfogásában maga a következtetés „reasoning” is egy sajátos intuíciófajtaként jelenik meg. Ugyanakkor a következtetési folyamat klasszikusan elemzett hibái, lustasága és önbecsapásai e felfogás szerint nem negatívumok. Azért használjuk az érvelést, hogy másokat meggyőzzünk, és látványos torzításaink a meggyőző érvek keresésében születnek. Az érvelés időnként a csoportos munka előnyeire is elvezet.

SZAKIRODALOM

- Austin, J. 1962/1990. *Tetten ért szavak*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Bates, E. – Camaioni, L. – Volterra, V. 1975. The Acquisition of Performatives Prior to Speech. *Merrill-Palmer Quarterly* 21(3): 205–26.
- Bernáth László 1988. Páros és páratlan: Ellentétpárok vizsgálata. *Pszichológia* 8: 515–27.
- Blum-Kulka, S. – Olhstain, E. 1984. Requests and apologies: A crosscultural study of speech act realization patterns CCSARP. *Applied Linguistics* 5: 196–213. <https://doi.org/10.1093/applin/5.3.196>
- Bohm, I. C. – Altmann, U. – Jacobs, A. M. 2012. Looking at the brains behind figurative language – A quantitative meta-analysis of neuroimaging studies on metaphor, idiom, and irony processing. *Neuropsychologia* 50(11): 2669–83. <https://doi.org/10.1016/j.neuropsychologia.2012.07.021>
- Coulson, S. – Van Petten, C. 2007. A special role for the right hemisphere in metaphor comprehension? ERP evidence from hemifield presentation. *Brain Research* 1146: 128–45. <https://doi.org/10.1016/j.brainres.2007.03.008>
- Chomsky, N. 1965. *Aspects of the Theory of Syntax*. MIT Press, Cambridge, Ma. <https://doi.org/10.21236/AD0616323>
- Clark, H. 1979. Responding to indirect speech acts. *Cognitive Psychology* 11: 430–77.
- Clark, H. – Chase, W. G. 1974. On the process of comparing sentences against pictures. *Cognitive Psychology* 3: 472–517. [https://doi.org/10.1016/0010-0285\(79\)90020-3](https://doi.org/10.1016/0010-0285(79)90020-3)
- Clark, H. H. – Clark, E. V. 1977. *Psychology and language*. Discourse processes. Harcourt, New York. [https://doi.org/10.1016/0010-0285\(72\)90019-9](https://doi.org/10.1016/0010-0285(72)90019-9)
- Clark, H. – Haviland, S. E. 1977. Comprehension and the Given-New contract. In: Freedle, R. O. (ed.): *Discourse processes. Advances in Research and Theory*. Ablex, Norwood, N. J., 1–21.

- Csató Valéria – Pléh Csaba 1987. Indirekt felszólítások a magyar nyelvben. *Magyar Pszichológiai Szemle* 44: 99–115.
- É. Kiss Katalin 1978. A határozott főnévi csoport pronominalizációja. *Magyar Nyelv* 74: 445–52.
- É. Kiss, Katalin – Geröcs, Máttyás – Zétényi, Tamás 2013. Preschoolers' interpretation of doubly quantified sentences. *Acta Linguistica Hungarica* 60: 143–71. <https://doi.org/10.1556/ALing.60.2013.2.2>
- É. Kiss, Katalin – Zétényi, Tamás szerk. 2018. *Linguistic and Cognitive Aspects of Quantification*. Springer, New York. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-91566-1>
- Van Lancker Sidtis, D. 2006. Does functional neuroimaging solve the questions of neurolinguistics? *Brain and Language* 98: 276–90. <https://doi.org/10.1016/j.bandl.2006.05.006>
- Fekete István – Pléh Csaba 2011. „Ne viccelődj a rendőrökkel”: egy- és kétirányú társas viszonyok a nyelvben. *Magyar Pszichológiai Szemle* 66: 559–86. <https://doi.org/10.1556/MPSzle.66.2011.4.1>
- Ferreira, F. – Clifton, Ch. 1986. The independence of syntactic processing. *Journal of Memory and Language* 25: 348–68. [https://doi.org/10.1016/0749-596X\(86\)90006-9](https://doi.org/10.1016/0749-596X(86)90006-9)
- Forgács Bálint 2013. Agy és megismerés a figuratív nyelv megértésében. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 25: 383–410.
- Forgács, B. – Bohm, I. – Baudewig, J. – Hofmann, M. J. – Pléh, Cs. – Jacobs, A. M. 2012. Neural correlates of combinatorial semantic processing of literal and figurative noun noun compound words. *Neuroimage* 63: 1432–42. <https://doi.org/10.1016/j.neuroimage.2012.07.029>
- Forgács, Bálint – Lukács, Ágnes – Pléh, Csaba 2014. Lateralized processing of novel metaphors: disentangling figurativeness and novelty. *Neuropsychologia* 56: 101–9. <https://doi.org/10.1016/j.neuropsychologia.2014.01.003>
- Gergely György – Pléh Csaba 1995. Az alaktani kétértelműségek a megértés folyamatában: avagy „nyomok a hóban”. *Magyar Pszichológiai Szemle* 49: 269–94.
- Goffman, E. 1976/1981. Feleletek és reakciók. In: Goffmann, E.: *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*. Gondolat, Budapest, 427–544.
- Grice, H. P. 1975/2001. A társalgás logikája. In: Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Osiris, Budapest, 213–27.
- Grice, H. P. 1989/2011. *Tanulmányok a szavak életéről*. Gondolat, Budapest.
- Grice, P. 1975. Logic and conversation. In: Cole, P. – Morgan, J. L. (eds.): *Syntax and Semantics. Vol. 3. Speech Acts*. Academic Press, New York.
- Grice, P. 1989. *Studies in the Way of Words*. Harvard University Press, Cambridge, Ma.
- Haviland, S. E. – Clark, H. 1974. What's New? Acquiring New Information as a Process in Comprehension. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* 13: 512–21. [https://doi.org/10.1016/S0022-5371\(74\)80003-4](https://doi.org/10.1016/S0022-5371(74)80003-4)
- Herriot, P. 1969. The comprehension of active and passive sentences as a function of pragmatic expectations. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* 8: 166–9. [https://doi.org/10.1016/S0022-5371\(69\)80056-3](https://doi.org/10.1016/S0022-5371(69)80056-3)
- Hornby, P. A. 1974. Surface structure and presupposition. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* 13: 530–8. [https://doi.org/10.1016/S0022-5371\(74\)80005-8](https://doi.org/10.1016/S0022-5371(74)80005-8)
- Kahneman, D. 2013. *Gyors és lassú gondolkodás*. HVG, Budapest.
- Labov, W. – Fanshel, D. 1977. *Therapeutic discourse*. Academic Press, New York.
- Labov, W. – Fanshel, D. 2001. Beszélgetési szabályok. In: Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Osiris, Budapest, 394–435. (Labov–Fanshel 1977 fejezete.)
- Mercier, H. – Sperber, D. 2017. *The Enigma of Reason. A New Theory of Human Understanding*. Penguin Random House, London. <https://doi.org/10.4159/9780674977860>
- Morris, Ch. 1975. A jelemélet megalapozása. A jelemélet alapvonala. In: Horányi Özséb – Szépe György (szerk.): *A jel tudománya*. Gondolat, Budapest, 43–105.

- Nagy Katalin 2005. A pragmatika státusáról. *Magyar Nyelv* 101: 436–48.
- Novack, I. 2018. *Experimental Pragmatics. The Making of a Cognitive Science*. Cambridge University Press, Cambridge. <https://doi.org/10.1017/9781316027073>
- Novack, I. – Sperber, D. (eds.) 2004. *Experimental pragmatics*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, UK. <https://doi.org/10.1057/9780230524125>
- Pléh Csaba 1981. A visszautaló anaforikus nyelvi eszközök értelmezése. *Magyar Pszichológiai Szemle* 38: 215–30.
- Pléh Csaba 1984. Néhány szemantikai és pragmatikai tényező az anaphora értelmezésben a magyarban. *Magyar Nyelvőr* 108: 208–18.
- Pléh Csaba 2000a. Moduláris és interakciós felfogások a nyelvfeldolgozásban. In: Pléh Csaba et al. (szerk.): *A megismeréskutatás útjai*. Budapest, Akadémiai, 207–48.
- Pléh Csaba 2000b. A modularitás és a pragmatika – néhány egyszerű és bonyolult kapcsolat. *Erdélyi Pszichológiai Szemle* 1: 9–30.
- Pléh Csaba 2012. *A társalgás pszichológiája*. Libri, Budapest.
- Pléh Csaba – Györi Miklós (szerk.) 1998. *A kognitív szemlélet és a nyelv kutatása*. Pólya, Budapest.
- Pléh Csaba – MacWhinney, Brian 1987. A visszautaló anaforikus elemek és a megértés pragmatikus tényezői. *Magyar Pszichológiai Szemle* 44: 21–40.
- Pléh Csaba – Radics Katalin 1976. „Hiányos mondat”, pronominalizáció és a szöveg. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 11: 261–77.
- Pléh Csaba – Radics Katalin 1980. Beszédaktus-elmélet és kommunikációkutatás. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 15: 87–108.
- Pléh Csaba – Siklaki István – Terestyéni Tamás (szerk.) 2001. *Nyelv – kommunikáció – cselekvés*. Osiris, Budapest.
- Pléh Csaba – Thuma Orsolya 2013. A moduláris és a tudás alapú kognitív nyelvfeldolgozás vitái. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 25: 47–66.
- Réboul, A. – Moeschler, J. 2006. *A társalgás cselei*. Osiris, Budapest.
- Sacks, H. – Schegloff, E. A. – Jefferson, G. 1974. A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. *Language* 50: 696–735. <https://doi.org/10.1353/lan.1974.0010>
- Schegloff, E. A. 1978. A társalgás kezdetén... In: Horányi Özséb (szerk.): *A kommunikáció. II. A kommunikáció világa*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 143–72.
- Schnell Zsuzsanna 2007. *Tudatelmélet és Pragmatika – Idiomatikus nyelvsajátítás*. In: Mund Katalin – Kampis György (szerk.): *Az evolúciós gondolat. Tudat és Elme*. Typotex, Budapest, 145–67.
- Schnell, Zsuzsanna 2012. *The Development of Humour Competence of Hungarian children – A Cognitive Approach*. In: T. Litovkina, A. – Szöllősy, J. – Medgyes, P. – Chłopicki, W. (eds.): *Hungarian Humour: Humor and Culture 3*. Tertium Society for the Promotion of Language Studies, Cracow, 272–86.
- Schnell, Zsuzsanna – Varga, Eszter 2012. *Humour, Irony and Social Cognition*. In: T. Litovkina, A. – Szöllősy, J. – Medgyes, P. – Chłopicki, W. (eds.): *Hungarian Humour: Humor and Culture 3*. Tertium Society for the Promotion of Language Studies, Cracow, 253–71.
- Schnell, Zsuzsanna 2015. *Social-cognitive and pragmatic aspects of language acquisition from a developmental perspective*. Disszertáció, Budapest.
- Schnell Zsuzsanna 2016. *Az elme nyelve – Társalgás és nyelvféjlődés*. Akadémiai, Budapest.
- Schnell, Zsuzsanna – Varga, Eszter – Tényi, Tamás – Simon, Mária – Hajnal, András – Járni, Róbert – Herold, Róbert 2016. Neuropragmatics and ironyprocessing in schizophrenia – Possible neural correlates of the meta-module of pragmatic meaning construction. *Journal of Pragmatics* 92: 74–99. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2015.11.004>
- Schnell, Zsuzsanna – Herold, Róbert – Tényi, Tamás – Varga Eszter (megjelenés alatt). Fuzzy boundaries and fuzzy minds: Interpretation strategies and discourse processing in schizophrenia. To appear in: Furkó, Péter – Vaskó, Ildikó – Dér, Csilla – Madsen, D. (eds.):

- Fuzzy Boundaries in Discourse Studies – Perspectives on Theoretical, Methodological, and Lexico-Grammatical Fuzziness.* Palgrave Macmillan Publishing.
- Schnell, Zsuzsanna (megjelenés alatt). Fuzzy boundaries in interpretation: Empirical study on the common traits and differences of Irony and Metaphor as the hypothesized infringements of the Maxim of Quality. To appear in: Furkó, Péter – Vaskó, Ildikó – Dér, Csilla – Madsen, D. (eds.): *Fuzzy Boundaries in Discourse Studies – Perspectives on Theoretical, Methodological, and Lexico-Grammatical Fuzziness.* Palgrave Macmillan Publishing.
- Searle, J. 1969/2009. *Beszédaktusok.* Gondolat, Budapest.
- Searle, J. 1970/2001. Közvetett beszédaktusok. In: Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv – kommunikáció – cselekvés.* Osiris, Budapest, 62–81.
- Sperber, D. 2007. Rudiments of a Cognitive Rhetoric. *Rhetoric Society Quarterly* 37: 361–400. <https://doi.org/10.1080/02773940701658104>
- Sperber, D. – Wilson, D. 1995. *Relevance: Communication and Cognition, Second Edition.* Blackwell Publishers, Oxford/Cambridge.
- Szabolcsi, Anna, 2010. *Quantification.* Cambridge University Press, Cambridge.
- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés.* Tinta Kiadó, Budapest.
- Tátrai Szilárd 2013. Funkcionális pragmatika és kognitív nyelvészet. *Magyar Nyelv* 109: 197–204.
- Varga E. – Simon, E. – Tényi, T. – Schnell, Zs. – Hajnal, A. – Orsi, G. – Dóczi, T. – Komoly, V. – Janszky, J. – Füredi, R. – Hamvas, E. – Fekete, S. – Herold, R. 2013. Irony comprehension and context processing in schizophrenia during remission – A functional MRI study. *Brain and Language* 126: 231–42. <https://doi.org/10.1016/j.bandl.2013.05.017>
- Varga, E. – Schnell, Zs. – Tényi, T. – Németh, N. – Simon, M. – Hajnal, A. – Horváth R. – Hamvas, E. – Fekete, S. – Herold, R. – Járai, R. 2014. Compensatory effect of general cognitive skills on non-literal language processing in schizophrenia. *Journal of Neurolinguistics* 29: 1–16. <https://doi.org/10.1016/j.jneuroling.2014.01.001>
- Varga, E. – Herold, R. – Schnell, Zs. – Horváth, R. – Simon, M. – Hajnal, A. – Tényi, T. 2016. The processing of humour by individuals suffering from schizophrenia. *European Journal of Humour Research* 4: 102–21.
- Wilson, D. – Sperber, D. 2012. *Meaning and relevance.* Blackwell, Blackwell. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139028370>

Pléh Csaba

CEU Kognitív Tudományi Tanszéke, Budapest

<https://orcid.org/0000-0002-6095-9665>

SUMMARY

Pléh, Csaba

Varieties of connecting pragmatics and psycholinguistics

Psycholinguistic interpretation of the pragmatic aspects of language was developed in two waves, under different metatheoretical premises. The paper summarizes the underlying philosophies of the two approaches, showing some of their achievements as well.

In the 1970s a grammar-based psycho-pragmatics emerged, looking for outer frames of a grammar (and mainly syntax) centred vision of language. It was analytic and its main purpose was to relate language processing to the representation of the physical world. Its typical paradigms were sentence/picture verification (Clark and Chase), and testing stored knowledge (*three is an even number*). These experiments showed a preference for affirmative and tie propositions. Another favourite topic of the time was separating lexical and encyclopaedic knowledge, for example, in anaphora interpretation (*The girl met the policeman and the architect. He asked for her ID card*, Pléh) and in treating inferences in cases like *The girl took out the basket from the trunk. The beer was warm* (Kintsch).

The second wave started around 2000 with the program of Ira Noveck and Dan Sperber as experimental pragmatics based on the philosophy of Paul Grice. It is part of the general move of cognitive science towards social models, with a commitment of language processing to Theory of Mind (ToM). Regarding language processes, this is a more holistic approach, assuming a few rules, or as Sperber does, a single principle, the principle of relevance. In the experiments, the most important issue is not the representation of the world, but the representation of mental states of the partners. At the same time, in its studies of quantification (*some vs. all*), metaphors and irony processing, it has philosophical commitments and inspirations.

Keywords: pragmatics, knowledge-based processing, ambiguity, Theory of Mind (ToM), relevance.

A vérszerződéstől a vércikiig: A VÉR kulturális konceptualizációja a magyar nyelvben*

1. Bevezetés

A test és az elme közötti kapcsolat kérdésköre számos tudományt érint, az orvostudománytól kezdve a pszichológián át a filozófia, a nyelvtudomány, a szociológia vagy a teológia területéig. A nyelvtudományon belül az **embodiment** kifejezés (többféle fordítása létezik: testesültség, testbeágyazottság, megtestesültség) átfogóan arra a jelenségre utal, ahogyan az emberi test a nyelvhasználatban a gondolkodásunkat meghatározza, formálja. A testbeágyazottság Gibbs szerint nem más, mint „megérteni egy egyén testének a szerepét az ő mindennapos, szituációkban megvalósuló megismerő tevékenységében” (situated cognition) (Gibbs 2006: 1, *saját fordítás*). A **testbeágyazottság hipotézise**ként (embodiment hypothesis) elterjedt elmélet Lakoff és Johnson (1980) azon megfigyelésére vezethető vissza, amely szerint a fogalmi rendszer és a nyelvi szerkezetek nagymértékben metaforikusak, ezek pedig jórészt a fizikai testi tapasztalatokon alapulnak (vö. Johnson 1987). A testmetaforákban egyirányú metonimikus és metaforikus folyamatokról beszélhetünk, ahol a test forrástartományként funkcionál, amelyet különböző absztrakt céltartományokra képezünk le. A tendencia érvényesnek tűnik annak ellenére, hogy ellenpéldákat is találunk: *térdkalács, körömgagy, szájpaddlás, fülkagyló, hajtó, sípcsont* stb.

* A tanulmány az EFOP-3.6.1-16-2016-00017 számú Nemzetköziesítés, oktatói, kutatói és hallgatói utánpótlás megteremtése, a tudás és technológiai transzfer fejlesztése mint az intelligens szakosodás eszközei a Széchenyi István Egyetemen című pályázat támogatásával készült.